

יוחנן ארנון

שיחות עם אורי צבי גרינברג

כ"ט באייר תשל"ג (31.5.73) ב"ה

בשעה 11:45 בא אצ"ג לספריית אחד העם לכוש חולצה ועניבה, ללא מעיל. הוא הביא אתו דף מעיתון "7 ימים" ("ידיעות אחרונות") מיום 30.3.73, ובו מאמר מא"מ קליר – "הסאוואר-הפילוסוף" – על אריק הופר.

במאמר מצוטט הופר, האומר שהכפרה היחידה לעמי אירופה על מעשיהם נגד ששת מיליוני היהודים שנרצחו בחורבן הגלויות, יכולה אולי להיות, ששישה מיליוני גויים יתגיירו. אצ"ג אמר שזה בדיוק הרעיון שלו כפי שהוא ביטא אותו ב'רחובות הנהר'.¹ גדעון קצנלסון שנכח, פתח את הספר הנוכח – הניצב במשרדי דרך קבע עם כל ספרי אצ"ג [על מנת שלא ייגנב...] – בעמ' רמב, והראה לי את השיר "אין עוד משלים" מתוך המחזור "לאלקים באירופה", שם כתוב:

ואם יש עוד תשובה-טהרה לנוצרי עולם זה -
היא: יהוי: הם חטאו. הם רוצים את החסד הקאב:
להיות יהודים וקגולל יהודי: תמיד סנה..
מני מלך על פס ועד האקר בפשדה:
להעלות על תננם דגלו וסמלו של דוד

אמרתי שהרי יש שיר שכולו עוסק בנושא זה וכתרתו "מלחמתנו הקדושה" ('רחובות הנהר', עמ' ע) שם כתוב:

יעלה וינראה זה העם הצדיק ויקראני בשמי: ישראל!
דס-הטרפה-שבי-מגזעי נגר עם המילה.. והוא אפל;
אמר לנפשי: הגה יצאת מעם חיתו יער פלילך..
פלמה נעצב עטפוני. התרשני ישראל ללך באשר תלך? -

אצ"ג אמר שלא זכר שיר זה והסכים אתי. הוא מוצא שיש עניין רב בדרך שבה עוברים רעיונות בעולם מאדם לאדם, או בעובדה שבני אדם שונים הוגים אותם הרעיונות.

1 ראה מאמרי "הגיור ככפרה לגויים ב'רחובות הנהר' של אצ"ג" בספרי אורי צבי גרינברג – תחנות בחייו: מבחר מאמרים, ת"א, עקד, תשנ"א, 1991, עמ' 115-120.

הדבר הזה מעסיק אותו זה זמן רב, וציין שקרא באיזה מאמר על הפילוסוף דוד אמיל דירקס (דירקהיים), המדבר על "Religion der Sehnsucht" (דת הכיסופים), בדונו על האכזבות מן הקומוניזם. זה בדיוק מה שכינה גם אצ"ג בשם "דת-כיסופים".

הראתי לו כרך של כתב העת הספרותי 'סנונית' הנמצא בספריית שער ציון (שנה ב גיליונות א-ו), ואמרתי לו שטרם מצאתי את הסיפור שלו "הנסיעה", שנתפרסם באותה השנה בגיליון ז. אצ"ג דפדף בכרך הקטן ואמר שארשום לי ש"מ' בן-כנור" הוא מאיר חרטינר, ש"הרצלוביץ" הוא אשר ברש, וש"אמי"ן" הוא פישל וויטקובר. "אמי"ן" הן ראשי-תיבות של "אנכי יהודי מאמין נוצרי".

גדעון קצנלסון הזכיר את יוסף טענענבוים וספרו 'גאליציע מיין אלטע היים' [גליציה ביתי הישן]. "מתי זה יצא?" שאל אצ"ג. משראה שהספר יצא בשנת 1952 אמר: "דאס טיוגט שוין נישט!" [זה כבר לא שווה]. הוא נזכר כיצד השליכו אז בדמבליץ יהודים מן הרכבת הנוסעת מעל הגשר אל תוך הנהר ויסלה. הם האטו את מהירות הנסיעה וזרקו את היהודים מבעד החלונות: ואצ"ג היה באותה הרכבת ואינו יודע איך ניצל.

יום ו', כ"ו באב תשל"ג (24.8.73) ב"ה

הבוקר בא לספרייה שלום לינדנבאום והראיתי לו שיר נוסף משל אצ"ג שמצאתי ("געוויין פון דער ערד" – "באפרייאונג" [ורשה] 20.9.22). הוא לקח אתו צילום ואמר שיבדוק אם השיר הוא מתוך 'אלבאטראס'. הוא סיפר על מאמרים על שירת אצ"ג שכתב וכיצד הוא מנסה לפרסמם. מאמר אחד ארוך נתקבל ב'מאזנים', אלא שהעורך א"ב יפה ביקש ממנו לקצרו לכדי מחצית.

כאשר הלכתי עם ילדי – שהיו אתי בספרייה – הביתה, פגשנו בפינת הרחובות אבן גבירול והשופטים את אצ"ג בדרכו אלי. אחרי ביקור אצל האופטיקאי שלו נסע לגדעון קצנלסון ולא מצאו בביתו. כיוון שהשעה כבר היתה שתיים-עשרה, ידע שאני בדרכי הביתה, ועל כן ניסה לפגוש בי, ואכן הצליח.

ראיתי שברצונו לבוא לספרייה, לקחתי את ילדי וחזרנו שמה עם אצ"ג. הוא שמח מאוד והשתעשע עם הילדים. בספרייה עדיין נמצאו שני עובדים, והם כיבדו את אצ"ג בכוס תה.

הוא התיישב וסיפר על אנשי אקו"ם שגרמו לו כעס איום. בזמנו הוא ביקש מהם 3000 ל"י עבור הבת שהתחתנה – על חשבון הצילומים שנעשו מספריו (באופן בלתי ליגלי והציעו לו פשרה במקום משפט). נאמר לו אז שאולי יוכל לקבל 2000 ל"י. היום הודיעו לו טלפונית שהוא יקבל 1000 ל"י. הוא כל כך כעס על כך שלא כתבו לו אלא צילצלו בטלפון (כדי שלא יהיה בידו דבר כתוב – לדבריו) עד שהוא רצה להגיד לאיש אקו"ם בטלפון "שיתלה עצמו עם אלף הלירות!"...

הוא הראה לי הזמנה או פרוספקט של הקונגרס למדעי היהדות, שבו נישאו שתי הרצאות על שירתו על ידי הפרופסורים יעקב בהט ואורי אלטר. הוא ביקש ממני לפנות מטעם הספרייה כדי לקבל את ההרצאות בכתב. סיפרתי לו שקיבלתי מלשכת נשיא

המדינה את כל הנאומים של טכס הענקת פרס הזיכרון. הוא היה מעוניין בעיקר בנאומו של הנשיא, אותו הוא העריך מאוד.

אמרתי שכל החומר אצלי בבית, אך אביא את הצילומים לספרייה. הוא סיפר שבגיליון האחרון של "פנים אל פנים" מנסה פרופסור אפרים אורבך להסביר לנשיא דבר מה מהלכות מלכים של הרמב"ם, והדבר אינו נכון. אצ"ג כעס מאוד על אורבך ואמר שהלה חושב שהנשיא אינו בקיא בענייני יהדות, דבר שאינו נכון כלל. שוב אמר שהוא משתוקק להיפגש עם הנשיא - אך הדבר צריך להיעשות יחד עם אנשים נוספים. סיפרתי לו שבין המרצים בקונגרס לתורה שבעל פה דיבר כנראה אחד הרבנים על ההבדל במעמד הנשיא בישראל בתקופת המקרא והיום, והגיע למסקנה שכיום יש לתפקיד זה תכונות של טכסיות וכבוד בלבד. אצ"ג אמר שאין זה נכון ושהדבר תלוי מאד באישיותו של הנשיא.

רציתי להראות לו את כתבתו של משה כהן על טכס הענקת פרס הזיכרון ב-Jerusalem Post, הוא אמר שקיבל מנשיא "הברית העולמית של ניצולי ברגן-בלזן" את כל המאמרים שנכתבו על הטכס.

נתתי לו צילום של השיר שמסרתי גם לשלום לינדנבאום ("געוויין פון דער ערד"). שאלתי מספר שאלות שמזמן ביקשתי לשאול:

שאלתי מתי יצא 'אימה גדולה וירח' - בתרפ"ד או בתרפ"ה (על השער כתוב תרפ"ד ובתוך הספר יש שיר עם התאריך תרפ"ה)? אצ"ג אמר שאינו זוכר, אך סיפר לי שהשירים הלקוחים מ"רימון" נדפסו עם ניקוד כי נדפסו לפי הסידור של ברלין. השירים האחרים סודרו כאן בארץ ללא ניקוד. הסדרים קיללו אותו, לדבריו, כי היו חייבים להחזיק ביד סידור של מספר שורות, וזה היה קשה ומפרך!

הוא הסביר לי כיצד צייר את שער הספר וכיצד הסדר השתדל אחר כך להרכיב את האותיות השמנות מחלקי מתכת. לא היה להם אז בארץ מושג בדפוס, וסדר אחד אמר לו שיניח לו - מה הוא כבר מבין בדפוס...

שאלתי על שני השירים "מות הערירי צ." ו"אחרי מות בעל ק." ("מנופים רחוקי המהות" - 'הארץ' 14.9.58). אצ"ג ביקש לראות את השירים והבאתי את כרך העיתון. הוא הביט, נזכר, ולא רצה לספר מי הם האנשים, כי, כך אמר, ק. היה בעלה של גיורת שבינתיים התחתנה שוב. ראיתי שאינו רוצה לגלות את השמות ואמרתי לו שאני מוותר. אחר כך שאלתי על שם בדוי המופיע ב'אלבאטראס' ואצ"ג אמר מיד שכוונתי ל"מוסתפא זאיב", וזה שם בדוי שלו עצמו. אגב כך נזכר שפעם אחת בלבד - ב'סדן' השתמש בשם הבדוי "אבלס". הוצאתי את הכרך של 'סדן' ואצ"ג כתב ליד השם את האותיות אצ"ג.

הוא אמר שחבל לו על הספרים שהשאל לברוך קורצווייל ולא יכול לקבלם בחזרה ('אלבאטראס' ו'מעפיסטא'). עניתי לו ששלום לינדנבאום כבר התנדב לכת בשמו אל הגב' קורצווייל ולבקש את החזרת הספרים. אבקש משלום שיגש אליה.

שאלתי מה פירוש המילה "אישישוק" (ב'סדן') והוא אמר שזה שם עיירה כמו חלם. כן שאלתי אם המאמר "אחרי מיטתו של מורד" נכתב לזכרו של עקיבא ברון ('דיעות אחרונות' 21.5.65) - פגשתי ב"מכון ז'בוטינסקי" באחיו שסובר כך. אצ"ג

אמר שנדמה לו כך, אך ברצונו לבדוק זאת בבית, וביקש שארשום לו את השאלה על פתק. כן הוא אמר שאפשר לשאול את אשתו הגרה בתל-אביב. הוא הבטיח לי תשובה. אחר כך שאלתיו אם ידוע לו על עיתון בשם "הבריון", והוא ענה שאינו חושב כך – אולי היה פעם דבר מה משוכפל. הראתי לו את החוברת "די נייע בייליסיאדה" ובתוכה מאמרו "ארום דער קאלוזשע בלוט". הוא דיפדף בחוברת ואמר שהיה אז בוורשה ואת החומר הזה ערכו בוודאי בחדר הסמוך ולא שאלו אותו ולא הראו לו את החוברת המודפסת...

הוא שאלני אם יש בידי שיר התפילה שחיבר לרגל הבר-מצוה של בנו ליד קבר דוד. ענית שאין לי, אך הוא היה לנגד עיני ורשמתי. הוא אמר שיצא ספר לבר-מצוה ושם הדפיסו את השיר בצירוף תמונה שלו ושל בנו. כאשר חזרנו לרחוב אבן גבירול הוא סיפר עד כמה הוא אוהב ילדים, וכיצד הוא חרד לבטחון כולם, לא רק לילדיו. הוא רמז שחבל שילדיו אינם מבינים לרוחו, ואמר שאינו מדבר אתם.

יום ג', באב – ר"ח אלול תשל"ג – (28.8.73) ב"ה

הבוקר צילצל אלי גדעון קצנלסון וסיפר שאצ"ג כעס עלי יותר מכפי שכעס בזמנו על שמואל הופרט! אמר שלא אזכה עוד לראות את פניו, שרגלו לא תדרוך יותר בספריית אחד העם, שיאסור עלי את עבודתי הביבליוגרפית על שירתו, שיקח עורך-דין וכו' וכו'. נדהמתי למשמע אזוני! כל כך למה? מפני שאני מספק חומר לכל אחד (קרסל, בהט). "מה פירוש הדבר, מחלקים את הירושה שלי". קצנלסון אמר שאצ"ג רתח במשך שעה וחצי ואי אפשר היה להיכנס לתוך דבריו ולהסביר לו דבר מה.

הוא גם שוב נזכר במאמרי ב'מאזנים' שבו ציטטתי מדבריו על אחד העם. "לא הווי דבורים מעוילום!" הוא אמר. קצנלסון יעץ לי להתקשר אל אצ"ג עוד בטרם הוא יתקשר אלי.

אמרת לי לקצנלסון שכל ההתקפה הזאת אינה רציונלית, משום שכל מה שעשיתי הוא ללקט חומר מודפס. וכשמישהו פונה אלי על מנת לקבל עזרה, אני מרגיש חובה לעזור, למרות שלא נעים לי, כי אני עובד קשה ואחרים משתמשים בפרי עמלי, לרוב אף בלי להזכיר אותי.

כך אמרתי לו שטרם שלחתי לקרסל וגם לא אשלח אחרי מה שהוא מספר לי כעת. הלא אצ"ג עצמו עזר לי במציאת החומר. קצנלסון אמר שאצ"ג צעק שישרוף את כל המכתבים שכתבו אליו אנשים במשך חמישים שנה ושיאסור על אשתו לתת אינפורמציה למישהו.

אמרת לי שחבל שהוא סיפר לאצ"ג על העניין וגרם התרגשות מסוכנת לאיש חולה לב. אך הוא ענה שזה דווקא נראה לו טוב, כי הלא שנינו לא כל כך מעוניינים שהעבודה שלנו תתפזר בין כולם [ישפוט הקורא למי דאג ג.ק. כאשר הלך כל פעם לספר לאצ"ג על "מעללי" בכיכול...].

הוא סיפר שהיה אצל אצ"ג פרופסור מאמריקה (בר-אדון, עד כמה ששמעתי מפי אצ"ג ביום ו'), והלה הקליט אותו. ואצ"ג דווקא לא התנגד אלא אמר שנדמה לו

שדבריו יצאו מפיו מסודרים היטב. קצנלסון מוצא שטוב שתהיינה הקלטות של [דבריו] אצ"ג. וכמה אנשים הצייעו לי להקליט את אצ"ג בסתר בעת ביקוריו בספרייה, ואני לא יכולתי לרמות אותו כך!].

הוא גם אמר שאצ"ג הצטער על שביקר אצלי – לו ידע שאני גר בקומה השלישית, לא היה בא – ועד שמצא אותי! עניתי לו מיד שאנחנו לא העזנו להזמין את אצ"ג לביתנו משום שחרדנו לבריאותו.

מלא חרדה צילצלתי לאצ"ג. הוא ענה בעצמו וניגשתי ישר לעניין. אמרתי ששמעתי מפי גדעון קצנלסון שהוא מאוד כעס עלי בגין הסכמתי לשלוח חומר ביבליוגרפי לג. קרסל עבור יעקב בהט. כן אמרתי לו שטרם שלחתי וגם לא אשלח כיוון שהוא, אצ"ג, אינו מסכים.

אצ"ג ענה שאינו כועס עלי אלא על ההפקרות הזאת. למה עלי לחלק לכולם. הלא אני עוסק בחומר שצריך להופיע בספר, ואז זה יהיה שימושי לכולם. אך בינתיים אינו רוצה שכל אחד ישתמש בחומר שאני אוסף. ומה שמרגיז אותו ביותר הוא עניין התרגומים.

תרגומים אלה הוא עשה לעת מצוא, כאשר כתב מאמר או נאום, ורצה להדגיש דבר מה. "אילו הייתי אני מתרגם (בהדגשה), אז היו הדברים מקבלים צורה אחרת". אמרתי לו שאזהר להבא מאוד והצעתי שבכל פעם שמישהו יפנה אלי בבקשה דומה, אשיב לו שיפנה קודם אל אצ"ג, ואם הוא יסכים אספק לו.

אך אצ"ג לא רצה לשמוע גם על כך, אלא שב ואמר שעלי לעבוד על הספר שלי ולא לתת חומר לאף אחד. אם אתן, אז יבואו כל פעם ויוכלו במשך הזמן לקחת ממני הכול ולהשתמש בוה. עניתי שאם כך, אוכל להגיד שאיני רשאי לתת חומר משום שהוא, אצ"ג, מתנגד. לא רציתי לסרב לקרסל, שנתן לי מתוך ארכיונו תיק שלם על אצ"ג לעיון, וחשבתי שאני מחויב להחזיר לו טובה תחת טובה.

"תאמר לקרסל, שברוך השם אני חי, והוא לא יכול לעשות בדברים שלי ככתוך שלו, ולו לא הייתי חי, גם אז היה צריך לבקש את רשות המשפחה", אמר.

זה שהוא נתן לי, זה עניין אחר, ואני הלא אחזיר לו. אך אין זאת אומרת שעלי לתת מעבודתי שצריכה להופיע בספר. אמרתי שמיד אצלל לקרסל ואסביר לו את העניין. הוספתי שהלא עקרונית הוא, אצ"ג, מסכים שאני אעסוק ביבליוגרפיה שלו, או שמא מתנגד הוא גם לכך? "עוד הפעם!" אמר אצ"ג ברוגז ושוב הסביר לי שעלי לעבוד את עבודתי הביבליוגרפית, אך לא לפזר את החומר בין כולם. שוב אמרתי שבעתיד איזהו מאוד – רק כואב לי שהוא כל כך כעס עלי. אצ"ג השיב שהוא רק רוצה שהדבר יתוקן (קרסל) וזה הכול. הוא הוסיף שאמר גם לגדעון קצנלסון שאינו אוהב שעושים בדבריו מה שרוצים בלי לשאול את רשותו.

אמרתי לו בהתרגשות שיבוא בכל זאת לבקרני בספרייה, והוא דרש בשלום התינוקת ובשלום "הגבר הקטן" (תמי, בתי הבכורה, ודוד, בני).

נראה לי כעת בבירור שג. מקנא בי על שאצ"ג מבקר גם אצלי ושכלל נוצר קשר כזה ביננו. בנוסף לכך חרה לו שאני עומד למסור חומר לבהט, שנוא נפשו. ועל כן דיבר כפי הנראה עם אצ"ג כפי שדיבר עד שהצליח להרתיע את דמו. יהיה צורך להיזהר

ממנו: ייתכן שכל התבשיל הזה בא גם כתגובה על שאמרתי לו שהסתיר ממני את עובדת הגשת הנושא לדוקטורט עוד בשנת תשל"א.

את עזרתי בספרייה ובכלל הוא מעוניין לקבל, אך בעניין הקשר שלי עם אצ"ג הוא מקנא ורוצה להיות הזוכה הבלעדי באמונו ובידידותו. הוא אמר ששמע מפי אצ"ג שנתתי לו צילום של שיר בידישי. ענית לי שמדובר בסך הכול בקטע מתוך 'אלבא-טראס'. כעת עלי להביא תמיד בחשבון שכל דבר שאני אומר או נותן לאצ"ג, יודע במהירות גם לג. בשעה שהוא דיבר אתי בבוקר בטלפון, שמעתי בכיורר שאשתו עמדה לידו והזכירה לו פרטים על התפרצותו של אצ"ג, ששכח לספר לי! עזר כנגדו...

יום ב', י"ג אלול תשל"ג – (10.9.73) ב"ה

היום שוב ביקרה אצלי אורה עידו – קריינית אמנותית – והחזירה לי את 'כלב בית' והראתה לי מחברת שלתוכה העתיקה בכתב ידה את רוב הספר, כפי שהיא נהגה בספר הקודם.

היא סיפרה בהתלהבות על ביקורה אצל אצ"ג במוצאי שבת – ביקור שנמשך משעה חמש בערך עד אחרי שתיים בלילה. היא הוקסמה מאצ"ג והוא אמר לה שתקבל את כל העזרה הדרושה ממני. היא אמרה שחטא הוא שאצ"ג אינו מדפיס מחדש את ספריו... הוא הראה לה מעטפה ובתוכה קטעי שיר רבים כתובים על כל מיני פיסות נייר, וסיפר לה שהוא מכין דבר מה לחג עבור 'מעריב', וזה מה שקשה לו. אין לו יותר כוח לעבור על הכול ולערוך את הכול לדפוס.

מכל מקום שמחתי שמחה גדולה על שהוא מכין שירים לדפוס לקראת החג. כן שמחתי לשמוע שהוא שלח אותה אלי. היא סיפרה שבפגישתם הקודמת הוא הפנה אותה אל ג. קצנלסון, אך עתה אמר לה שתיגש אלי ואני אעזור לה ואצלם לה כל מה שנחוץ לה. היא סיפרה לו על סיוריה בסיני והוא התלהב מאוד ואמר לה שתקרא מה הוא כתב על משה – שאני אראה לה.

היא אמרה שהוא סיפר לה זיכרונות רבים על ירושלים, כיצד הכיר את אשתו, על ילדיו ועל היותו חייל במלחמת העולם הראשונה. סיפר כיצד הלך לגולדה מאיר ואמר לה שעליה להיות ראש ממשלה וגם שר החוץ, ואין היא אמרה שאי אפשר להיות כל זה ביחד. סיפר כיצד רצו לקנות לו בית ערבי בירושלים בשבעים אלף ל"י ואין הוא מסכים והכסף עודנו מונח. אמר לה שהוא מכיר בסביבות ירושלים כל פינה וכל אבן בכל שעות היום.

היא אמרה שהוא נביא, והראיתי לה את שירו "יהודה היום יהודה מחר". כאן היא אמרה שגם הוא אמר לה לקרוא ב'ספר הקטרוג והאמונה', וכשאמרה "אדרבא, תן לי", אמר לה שאין לו – "לקחו ממני הכול". נתתי לה את הספר עד שבת, והיא התחייבה להביאו אלי הביתה ושם נשוחח עוד הרבה על אצ"ג. סיפרה על גאולה כהן המתלהבת מאצ"ג ושהתעניינה גם בי ובעבודתי.

עוד היא סיפרה שישבה עם אצ"ג בחושך (שבת) עד שנכנסה עליזה טור-מלכא, רעייתו, במוצאי שבת והדליקה אור. הוא ביקש מאשתו להביא דבר מה לאכול. אך כאשר הביאו לה כיבוד, לא העזה לאכול, כדי לא להפריע לשטף הרצאתו של אצ"ג.

סיפרתי לה על ביקורי הראשון אצלו וכיצד אירע לי אותו הדבר. היא התלהבה גם מיוכבד, ואמרתי לה שבשעת הטכס בירושלים ראיתי את שלוש הבנות יחד והמראה היה נהדר.

כ"ח אלול תשל"ג (25.9.73) ב"ה

צילצלתי בשלוש וחצי לבית אצ"ג כדי לברך אותו ואת בני ביתו לחג. עליזה טור-מלכא ענתה לטלפון, הודתה על ברכותי ומסרה ברכות לאשתי ולילדים. שאלתיה אם אצ"ג בבית והיא ענתה שעמד לצאת לדואר, אך היא תבדוק. הוא היה עדיין בבית וניגש לטלפון. מיד אמר שבשבועות האחרונים היה עסוק מאוד, ועניתי מיד שאני יודע כי שמעתי על השירים עבור 'מעריב' (היתה בדבריו נימה ברורה של התנצלות על שלא בא לספרייה).

הוא אמר שהדבר היה קשה לו מאוד והוא אף טעה בחשבון בחשבו שראש השנה חל שבוע מוקדם יותר, ועל כן הודרו מאד והאיץ גם בסדרים בדפוס. אמרתי לו שאני מקוה שהוא יוכל לנוח בחג ממאמץ העבודה על השירים. הוא ביקש ממני שאדרוש בשלום אשתי ושאתן נשיקות לילדים, וצחק. עניתי שאשמח למסור את הנשיקות. הבעתי את תקוותי שאחרי החגים נתראה והוא אמר "כן, כן". סיימנו בברכות את השיחה הקצרה.

ערב ראש השנה תשל"ד

היום יצא גיליון ר"ה של 'מעריב' ובו מסכת שיריו של אצ"ג "ממתכת השכל חצוב". טרם הספקתי לקרוא את הכול כי טרם מצאתי מנוחה מספקת בבית על מנת להתעמק בשירים אלה. אבל מה שהספקתי לקרוא הוא מלא גדולה, הוד, פחד. הוא רומז שהוא עומד לעזוב אותנו, וזה מפחיד. אך השיר שהוא שר ליהודי השלם שיכוא – נפלא!! והאמונה הבלתי שבורה שלו – נפלא! שיר אחד, "בכי האדמה-האם", הוא תרגום של השיר "געוויין פון דער ערד" שפורסם בשנת 1922, לפני יותר מחמישים שנה, ושאותו מצאתי לפני כחודש – איזו הפתעה!

אמש שאלתי את הלל [פרופ' ברזל] אם יש לו דוגמא ליוצר הכותב זה למעלה מחמישים שנה – (1973-1922) – ואין דוגמא.

ועם ההרגשה העצומה שנפלה בחלקי הזכות הגדולה להכיר את האיש הזה – אורי צבי גרינברג – פנים אל פנים, אני נכנס מלא תקווה לשנה החדשה הבאה עלינו לטובה. בשירו החדש "זמר הכבוד לא ידום" אומר אצ"ג: " – נפלא! נפלא להיות יהודי מאז ועד הלום..."

יום ג', כ' תשרי תשל"ד (16.10.73) ב"ה באמצע מלחמת יום הכיפורים

היום ביקרה אצלי גב' אורה עידו וסיפרה לי מלאת התלהבות על שירת אצ"ג, אותה היא לומדת בימים אלה. היא שאלה אם התקשרתי אתו מאז ראש השנה, ואמרתי שלא עשיתי זאת, כי מבחינה אישית אין ברצוני להבליט את עצמי בימים קשים אלה. היא

ניסתה לשכנע אותי כן להתקשר, אך למרות שחשבתי על כך זמן רב, לא הגעתי לכלל החלטה ולא התקשרתי.

אחרי הצהריים טיילתי עם הלל ברזל והוא אמר לי שזיסי סתוי רוצה להביא ב'דיעות אחרונות' שיר מאת אצ"ג כדי לבטא את מצב רוחו של העם ולרוממו. הוא ביקש ממני לעזור לו לבחור שיר. הסכמתי בשמחה, אך כל שיר שהצעתי, לא נתקבל על דעתו, משום שמוזכרים בכולם נהר פרת והיאור. אמרתי שאין לקצץ את שירת אצ"ג, והוא השיב שאין בכוונתו לעשות זאת. מאוד הצטערתי על שלא הסכים על השירים ("שיר גזענו מנהר אל נהר", "שמש בגבעון דום", "שיר למד דעת").

הוא אמר שקרא את 'רחובות הנהר' ולא מצא שום שיר מתאים! וכעת נתתי לו לקרוא את 'ספר הקטרוג והאמונה' וגם שם לא מצא! הוא אמר שאסור שתהיה בשיר אסוציאציה לשואה!

אכזבתי הופכת ליאוש. איך אפשר? וקשה לי הדבר משום שזה חבר ואיש היודע להעריך את שירת אצ"ג. אלא שהוא רואה אותם קודם כול בעיני חוקר ספרות. הוא לקח אצלי חוברת ליום העצמאות ובה השיר הקצר "החיים – בזכותם אומרים". איני יכול להשלים עם הדבר, למרות שגם שיר זה הוא חשוב ויפה לשעה גורלית זו.

כ"ו תשרי תשל"ד (22.10.73) ב"ה

אחרי השעה שתיים צילצלתי סוף סוף לבית אצ"ג. עליזה טור-מלכא ענתה לי ושאלה מיד "מה במשפחת אשתך?". נדהמתי ושאלתי איך היא מגיעה לשאלה הזאת, האם היא מרגישה דבר מה. היא אמרה שאינה מרגישה. סיפרתי לה על נפילתו של איציק (נווט חיל האויר, בעל אחיינית של אשתי) ואיך חגונו את החג על רגל אחת. [לשמחתנו הרבה התברר אחרי השבעה (!) שהוא בשבי הסורי, היום הוא חי אתנו בריא ושלם ב"ה!].

אבל, אמרתי, צילצלתי כדי לדרוש בשלום כולם ולשמוע אם יש להם ידיעות מן הבן והחתן. היא ענתה שיש ידיעות, ואמרתי: ברוך השם. היא סיפרה שאצ"ג חלש מאוד ומסרב ללכת לרופא והיא מודאגת. הוא אינו ישן בלילות: היום רצה לנסוע העירה וחזר. שאלתי לשלומה והיא אמרה שהיא "מרגישה כמו כל בת ישראל". היא דיברה על כך שלא מסיקים מסקנות מהמלחמה. עניתי שהיום כבשו כוחותינו את החרמון, וכעת הכול עניין של מדיניות המעצמות הגדולות. לבסוף אמרתי שאני מקוה שנשמע רק בשורות טובות ודרשתי בשלום כל בני הבית. היא מסרה תנחומים לאחותה של יעל [בינתיים היסטוריה ב"ה] ודרשה בשלום כל המשפחה.

יום ה, כ"ט בתשרי תשל"ד (25.10.73) ב"ה

בבוקר טילפנה אורה עידו ואמרה שיש לה המכונית של בנה, ואם אני רוצה, נוכל לבקר אצל אצ"ג. הסכמתי מיד ואמרתי שאתקשר לבית אצ"ג על מנת לברר אם הדבר רצוי. עליזה טור-מלכא ענתה לי וסיפרה שתיים בבית כי נפצעו ברגלו מרסיסים. מצבו של

אצ"ג יותר טוב. היא פנתה אליו ואמרה שאני על הקו. אצ"ג ניגש, ושאלתיו לשלומו והוא אמר: "שלומי?". הוא סיפר שלפני יומיים רצתה אשתו לשלוח אותו לבית החולים, כי הוא כמעט ולא יכול יותר.

על פציעתו של בנו אמר שאלה רסיסים בשוק שאי אפשר להוציאם, כי הם רבים. אך חיים רוצה לחזור לסיני למרות שאינו יכול לדרוך על הרגל, ורוצה שיקחו אותו לשם במטוס. אמרתי לו שאורה עידו רוצה לבוא אתי לבקר אצלו. הוא מיד התנגד ואמר שהיא תרצה לדבר על העבודה ועל ספרות, ולזה אין לו כוח. "אתה יכול לבוא לבד" אמר. אמרתי שנתחייב לא לדבר על העבודה אלא רק נבוא לזמן קצר כדי לדרוש בשלומו. אך הוא שוב אמר שאבוא לבדי ולא אגיד לה. היא תוכל לבוא בפעם אחרת. אמרתי שאבוא בין ארבע לחמש. "שלום לבינתך" אמר ונפרדנו.

בשלוש וחצי נסעתי לרמת-גן. כבר בגינה שמעתי את קולו של אצ"ג המדבר בטלפון. הוא התלונן שאין לו כוח. דפקתי בדלת והוא פתח, סימן לי להיכנס לחדר הגדול והמשיך לדבר. ניגשתי לספה והתיישבתי, אחר כך קמתי וניגשתי לחלון הפתוח. הבית היה מוקף עצים והסביבה כולה הזכירה את הקיבוץ.

אצ"ג סיים את השיחה ונכנס. גם עליזה טור-מלכא באה מבחוץ והביאה לו תרופה. היא הסבירה לו שעליו להחליף את התרופה, אך הוא ענה: "אינני רוצה להחליף!". היא אמרה שהרופא טען שמתרגלים לתרופה ויש להחליפה.

ראיתי שבחדר, מעל הספה, תלויה הגדלה של התצלום הידוע של אצ"ג וביאליק בקונגרס הציוני בבזל, שגם אני השתמשתי בו במאמרי "שני הידידים" בידיעות אחרונות. דומני שאמר לי פעם ששמואל הופרט הכין לו את ההגדלה ונתן לו אותה במתנה. במקום בו תלויה כעת ההגדלה, היה תלוי קודם פקסימילה של כתב-ידו של רבי מאיר'ל מפרמישלאן, סב סבו של אצ"ג. משהו מצא את כתב-היד הזה באוניברסיטה והכין הגדלה עבור אצ"ג. אגב, אל אותו רבי מאיר'ל בא פעם יהודי עם בנו וביקש ממנו להתפלל למען שבנו לא יגויס לצבא הגויים. ואז אמר לו רבי מאיר'ל "הלא בזכות החיילים היהודים יבוא המשיח!".

והרי ידוע ששני בניו של אצ"ג הם צנחנים. וכעת, בהכנתי את הדברים אלה לדפוס – וגם לי בן "בוגר" סירת הצנחנים – נזכר אני שכעבור כשנה כתב לי אצ"ג דברים ברוח סב סבו, כאשר שירתתי במילואים.

וכך כתב לי אצ"ג על גבי גלוית-דואר:

ב"ה הבוחר בציון ת"ו י"ב מנחם-אב תשל"ה לכבוד החייל מר ארנון יוחנן שלום! קיבלתי בזה-אחר-זה שתי גלויות ושמחתי לשמוע באמת על מצב-רוחך במצבך בצה"ל שאתה חש בזכות [מודגש] היותך בצה"ל. הלואי שנוכה לבשרות טובות בזמן הזה. גם אני זוכר את היותי בביתך כברית בנך אורי מאיר ואשר כבדתי בסנדקאות. היה באמת טעם כנסת-ישראל ולא צר המקום: יכולנו להשתחוות רוחים בדירתך בתפילת מנחה-מעריב. טוב שהודעת לי שהרך הנוול בריא ב"ה וגם רעיתך וב"ב הנחמדים.

במה אברכך? שנוכה להיות כולנו כך. אמור לחבריך בפלוגה ברכת שלום ולמדמם ג"כ לחוש בזכות זו שזכו להיות בצבא יהודי בארץ ישראל ולא זכיתי אני

זכות זו כמו מאות אלפי יהודים שהיו בצבאות שבעים אומות ושסבלו תוך כדי כך מחבריהם לנשק שאינם יהודים. אני זוכר את זה על גופי מאז.

ואני דוקא נשאתי את לבי בהבנה לגורלם בימי קרב ולכמיהתם לבית אבא-אמא שלהם. אלא שהם לא הרגישו אלי בלבד גם שם בשוחות בתלאות, שהיינו כולנו בצרה. נו שלום וברכה ובריאות והרגשה טובה אורי צבי. גם כל ב"ב דורשים בשלומך.

ובצידה של הגלויה הוא הוסיף:

בינתיים הגיע אלי גליון ערב שבת של 'הארץ' [בו התפרסם מאמר-ביקורת שלי על "ספר קורצווייל"]. חושבני שצריך היית לעמוד על מאמרי הראל-פיש ופרופ' משה שוארץ, ואשר למאמר רצהבי: נזכה ונחיה ונפגש ואגב אסביר לך: מה כל מהות כתיבתו והערכתו את שירת-ספרד העברית... צריך לדעת על איו אישים אלהיים [בהדגשה] שלנו הוא מוציא פסק דין כזה...

אגב, רק חייל אחד נוסף בפלוגה הבין את חשיבות הגלויה והתפעל ממנה מאוד. התיישבנו שלושתנו. עליזה טור-מלכא אמרה לפתע מדוע הוא מביט בה ככה. האם לא רצוי לו שהיא תשב אתנו? היה רגע מאוד לא נעים. אחר כך היא שאלה מה נשתה ואמרתי שאין לי הבלד, תה או קפה. היא שאלה גם אותו והוא ענה "מה שתביאי זה טוב". היא הביאה תה ועוגה. אחר כך התיישבה ושאלה על איציק [בינתיים היסטוריה, ב"ה] ועל משפחתו. אחרי שעניתי נוצר שקט, כי אי אפשר היה לעבור בקלות לנושא אחר... כאשר היא יצאה לרגע שאלתי אם חיים בבית ואיך הוא מרגיש. אצ"ג סיפר שהוא בא הביתה ולא סיפר דבר. כאשר האב ראה שהוא צולע, שאל אותו מה זה, וחיים ענה שקיבל מכה ברגל.

רק אחר כך סיפר לאמו שהוא פצוע בשוק, אך סירב להראות לה את המקום. הוא מטלפן לכל מקום על מנת שיתנו לו לחזור ליחידתו: אבל בבית החולים בצריפין אומרים לו לנח יום-יומיים.

אצ"ג אמר שרצה להיות ביום-הכיפורים בירושלים, אך אשתו לא רצתה לבוא אתו ואז הוא נסע לבדו. הוא היה חלש מאוד אחרי כתיבת השירים לראש השנה עבור 'מעריב'. בבית הכנסת ב"בית הלל" הוא הרגיש בחולשה איומה, ובכל פעם שהיה צריך לקום, הרגיש שהוא מסתחרר. הוא הלך לדירה של המשפחה, לא רחוק משם, ובמוצאי יום-הכיפורים הוא התקשר אל שמואל הופרט. זה בא מיד עם בתו הקטנה והביא את אצ"ג ואת רעייתו הביתה לרמת-גן במכוניתו.

הוצאתי את הצילום שהבאתי לו ("געזאנג פון בונטארן" [שיר המורדים] "יוגנט פרייהייט" [ורשה] אויגוסט 1930). הוא אמר שאינו זוכר, אך אם כתוב "אייגענע איבערזעצונג" [תרגום עצמי], הוא בוודאי תירגם אותו בעצמו.

עליזה טור-מלכא חזרה, הביטה בצילום ואמרה שאני תמיד מוצא עוד דבר מה חדש. הסברתי לה שזהו קטע מתוך 'הגברות העולה', והיא שאלה אם אורי זוכר את הדבר. אמרתי שכרגע אולי לא, אבל תוך כדי קריאה הוא בוודאי יזכר.

שאלתי את אצ"ג מה פירוש בונטארן והוא אמר מורדים. הוא הראה לי גלויה שקיבל מחייל מן החזית ובה כתוב: "לאצ"ג שנבואותיו מתקיימות תמיד". חתום היה

כמדומני: אלכסנדר לכיש. אמרתי שזה נהדר והוא שמח. הוא סיפר שחשב מה לעשות ואינו יכול לכתוב לחייל מכתב. על כן שלח לו את החוברת "על דעת הנס הנכסף". תוך כדי כך שאל אותי אם נתן לי את החוברת, והשבתי בחיוב. אני קיבלתי אותה - כפי שסיפרתי כבר במקום אחר - מאצ"ג עם ההקדשה הבאה:

שי מפרי עטי בצאתו
לארון הספרים של
יוחנן ארנון בביתו
אצ"ג
כ"ו אייר * תשל"ג

למעשה היה כבר סיוון. אמרתי שהחייל בוודאי שמח שמחה גדולה עם המתנה שלו. דיברנו על השירים שפירסם לכבוד ראש השנה ב'מעריב' והוצאתי את הדף מן התיק. הוא מיד לקחו ושאל אם ראיתי את הגיליון של ערב יום-הכיפורים. השבתי שיעל, רעייתי, קנתה את הגיליון ומצאתי שם את הקטע שנפגם בדפוס בגיליון ראש השנה. אצ"ג אמר שאגזור את השורות וארביק אותן על הדף במקומן. אמרתי שאני שומר על הקטע. הוא קם, הביא עט אדום, "כי זה יותר חזק", ותיקן לנגד עיני את השורות. אמרתי לו שקראנו את השירים ביחד ויש שם דברים נפלאים. הוא שמח, אך אמר שלא רבים שמו בוודאי בכלל לב לזה. התנגדתי ואמרתי שאני יודע שרבים קוראים כל דבר שלו בהתלהבות.

סיפרתי לו שלרגל תשע שנות נישואין רצתה יעל לקנות לי מתנה ואז קנינו את 'ספר הקטרוג והאמונה' והיא נתנה לי אותו במתנה. הוא התלהב ואמר: "אבל זה עולה מאתיים לירות!". סיפרתי לו את סיפור הקנייה והוא שאל אם הספר במצב יפה. אגב, יעל כתבה לי לתוכו: "לאוהד אצ"ג במלאת ט' שנות נישואין מהרעיה". כעבור למעלה מחודשיים ירשום לנו אצ"ג לתוך הספר את ההקדשה הבאה:

ליוחנן ארנון ולרעייתי
מרת יעל שיחיו
בברכה לביתם תמיד
ושנזכה להתברך בארץ
לאורך ימים אמן
ז' בשבט תשל"ד
ר"ג

כולנו שמחנו ומרוב שמחה שכח אצ"ג לחתום, ואנו מרוב שמחה לא שמנו לב... אמרתי לו שאת השיר "בכי האדמה-האם" הכרתי מיד כי הרי קראתי אותו קודם ביידיש. הוא ענה שהשיר הוא משנת 1922 ורשם זאת ליד השיר בעט כחול. אמרתי לו שאני מבקש את תאריכי הכתיבה של כל שיר ושיר בפעם אחרת, כי איני רוצה להטריחו כעת. הוא אמר שהיו לו כל הפתקאות וכעת הופר הסדר, אבל הוא ימצא אותם - הוא

בעצמו מעוניין לרשום על דף את כל התאריכים ולי זה חשוב עבור הביבליוגרפיה. הוא הוסיף שיש בדף הזה גם דברים שהוא התלבט מאוד אם לפרסם אותם. הוא נזכר בהרהור שהירהר: בעצם כשהיה עוד בבית אביו בלכוב, כבר לא רצה להישאר שם והרגיש מין זרות בתוך המשפחה, וכעת כאן בביתו שוב אותה ההרגשה. הוא אמר דברים קשים נגד 'מעריב' ושאינו רוצה לראות יותר את פני העיתון הזה אחרי כל מה שהם מפרסמים בימים אלה...

הוא חזר לעניין חיים וסיפר שזמן רב לא היו להם ידיעות ממנו, וזה היה אולי משום שכבר היה פצוע ולא רצה לכתוב. בעלה של הבת הגדולה גם הוא צנחן ונמצא בחרמון. היא לא רצתה להישאר לכדה במשק אך לא חזרה הביתה.

אמרתי שהפעם אני רוצה להישאר זמן רב כדי לא להטרידו, והוא אמר, לא לא, אם לא אני פה הוא ישוחח עם מישהו אחר. הוא שאל אם בחוץ כבר הדליקו את פנסי הרחוב, כי הוא לא יצא זמן רב מן הבית. הצעתי לו לטייל קצת בשכונה, זה יהיה בוודאי טוב בשבילו. הוא הסכים מיד ולקח את מעילו ויצאנו. רציתי להיפרד מרעייתו, אך היא יצאה לרגע אל השכנה. ביקשתי לדרוש בשלומה ויצאנו לרחוב.

הוא דיבר בהתלהבות, בירך בשלום שכנים ועוברים ושבים, וליווה אותי לכביש הראשי. מתחשק לו לנסוע אתי העירה, אמר. בדרך הוא דיבר על אנשים רבים. זוכר אני שהוא דיבר על בר-לב ואשתו. סיפר שהוא חשב אותו איש טוב שמדבר במתינות ובשקט. אך כשהוא נתמנה לשר המסחר הוא תיכף ראה שבר-לב הוא... משום שהוא עשה את עצמו מבין בשטח שאינו יכול להבין ודיבר בביטחון מופרז. אבל אשתו, הוא אמר, "היא בת ישראל". אך, איזו עדינות, איזו ענווה, כמה היא מתלבשת בפשטות ובנקיון!" הוא הפליג בשבחה ואמר שפעם פנתה אליו ואמרה שברצונה לרכוש את ספריו ושיעזור לה. היא העריצה אותו מאוד. פעם הזמינה אותו לארוחת צהריים או ערב והוא לא יכל לסרב. אך כשנודע לו שהיא הזמינה עוד אנשים (כנראה כדי שלא יגידו שהזמינה רק אותו) הוא התקשר ואמר שהוא מוותר.

פעם רצתה לקרוא שירים שלו בעת מסיבה שערכו ביום העצמאות בצה"ל. הוא אמר לה שלא ייפגע אם הדבר לא יצא אל הפועל. ואמנם, כמו שהוא ידע, העניין לא יצא אל הפועל.

הוא הראה לי את ביתו של ד"ר אלימלך רימלט. כעת אני נזכר שפעם פגשתי אותו באוטובוס בירושלים. כמה חברי כנסת נהגו או נוהגים כיום לנסוע בתחבורה הציבורית, מלבד אצ"ג וד"ר רימלט?

צעדנו על המדרכה לאורך הכביש הראשי ונזכרתי ומסרתי לו דרישת שלום מאברהם בר-עז. צחקתי ואמרתי שכיוון שאברהם מ'לה דרש בשלום "אורי", הוא בוודאי רואה בו קולגה. אצ"ג חייך ואמר שהוא מכיר אותו.

עניין בנוי לא נתן לו מנוח והוא סיפר שכאשר חזר הביתה במוצאי יום הכיפורים, כבר לא מצא את חיים בבית. גם דוד נעלם ימים שלמים לבית התולים תל-השומר (כדי לעזור שם).

נזכרתי והראיתי לו פתק שתלשתי היום מן הלוח, ועליו בדיחה או אנקדוטה על חיים וייצמן. "וייצמן לא היה מאושר עם תפקידו חסר הסמכויות. פעם נפלה מטפחת

ומישהו הרים אותה. וייצמן הודה בהתרגשות ואמר: מטפחת זו יקרה לי מאוד. היא הדבר היחיד שכן גוריון נותן לי לדחוף בו את אפי". הדבר מאוד מצא חן בעיני אצ"ג, ואמרתי לו שישמור את הפתק לעצמו, והוא הכניס אותו לכיס מעילו. הוא סיפר על וייצמן שבז למנהיגי מפא"י. "למה הם נתנו לי לכתוב נגדו", הוא שאל, ואמר "מפני שהם שנאו אותו". הוא אמר זאת גם לברל שהיה פיקח מאוד וידע שזה נכון. כן אמר שניסו לסדר אותו לפעמים בדפוס. במקום שהוא, אצ"ג, כתב למשל "איני אומר ש...", הם הוציאו את היו"ד וסידרו: "אני אומר ש..."

לפתע שאל אם ישנו בספרייה 'העולם', ואמרתי שישנו כמעט בשלמות. הוא שמח מאוד ואמר שכתב פעם דבר מה שם. אמרתי לו שהוא פירסם שם את מאמרו "הציונות הערטילאית והמקוננים בשוליה". פניו האירו מרוב שמחה שידעתי. לבושתי לא זכרתי את תוכנו של המאמר. ואז הוא סיפר לי את תולדות המאמר הזה.

פעם ניגש בברלין אל המערכת של 'העולם' ושוחח עם חיים גרינברג ועם משה קליינמן. גרינברג דיבר אתו על ציונות ושאל אם אינו חושב לנסוע פעם לפלשתינה. אצ"ג השיב שאינו יודע מה זה ציונות ו"בית לאומי" וכו'. הוא יודע רק על שיבת ציון. גרינברג אמר לו שיכתוב את הדברים האלה במאמר. עד כה לא כתב אצ"ג מאמרים ובוודאי לא בעברית. אז התיישב וכתב את המאמר. כאשר בא למערכת 'העולם' אחרי שמסר את המאמר לדפוס – כי רצה להשתדל למען חבר נורשכסקי, בעל "די שמוג-לרס" (המברייחיים)), שידפיסו את ספרו בהמשכים בעיתון ותהיה לו מזה פרנסה – ראה הדפסת-ארעי של מאמרו ובה כל הטקסט מקוקו על ידי מישהו.

הוא ניגש למשה קליינמן העורך ואמר לו שהלא הוא לא ביקש לכתוב מאמר בשביל 'העולם', אלא ביקשו ממנו, ובצורה כזאת הוא לא יידפס אלא יוצא. קליינמן אמר לו שכבר אין זמן ואין מי שיסדר את המאמר כפי שאצ"ג רצה במקור, כי זמן הפסקת העבודה מתקרב. היה שם סדר גרמני גוי שלמד וסידר את האותיות העבריות בלי שגיאות, כיון שהביט בכל אות ואות ולכן לא טעה.

הגרמני הזה הבין על מה הוויכוח ונצטער על עבודתו של אצ"ג, ואמר שהוא יסדר את המאמר גם אחרי זמן העבודה. וכך הופיע המאמר לקראת הקונגרס. אצ"ג אמר שאז לא הבין כלל את המשמעות הנוספת של המלה "ערטילאי", אלא ביקש בעצם לכתוב "הציונות כפי שהיא, כפשוטה, בלי בגדים", ולא "הציונות העירומה, האבסטרקטית".

הוא סיפר כיצד וייצמן ישב בקונגרס בעת שאצ"ג נאם והביט בו בעיניים מהפנטות (כדי להפריע לו). הוא תיאר לי זאת ביושבו על ידי באוטובוס, הסתובב אלי והביט בי בעיניים מלטשות.

הפעם דיבר על וייצמן דווקא כעל מדינאי ואישיות. והרי ידעתי שהוא כתב נגדו דברים קשים מאוד.

כאשר עברנו לנושא המלחמה הנוכחית הוא אמר דברים טובים על הנוער שלנו "שחשבו שהכל אצלו פופ וכו'", על העם הנפלא הזה שעורך הפגנות בכל העולם, רק על המנהיגות הוא אמר דברים קשים ביותר. אמר, שאינו יכול לדבר או לכתוב מה שהוא רוצה להגיד. הוא היה צריך ללכת לכנסת. בהיכנסו היתה בוודאי גולדה ניגשת אליו ומושיטה לו יד. ואז הוא היה אומר לה שאינו נותן את ידו ושצריך לתלות אותה...

גם על קיסינג'ר הוא אמר שהוא הביא את האסון הזה עלינו ועל ניקסון, ושהוא וגולדה בישלו את העניין הזה.

ושוב נזכר בשירותו הצבאי וסיפר על טכס ההשבעה בצבא האוסטרי. היו שם רבבות חיילים ואז הלא לא היו רמקולים ודברים כאלה, והם הכניסו קבוצות קבוצות של חיילים לתוך צריפים וערכו שם את טכסי ההשבעה. [כאשר ביקרתי לימים עם אבי ז"ל אצל אצ"ג ברמת גן, שוחחו ביניהם בגרמנית ואצ"ג תיאר לו בצורה מאוד חיה את מה שנאמר באותם טכסי ההשבעה, ועוד אפרסם זאת בהזדמנות אחרת]. כאשר הופיע סוף סוף האוטובוס הוא עלה אתי ונסענו העירה. חשבתי שברצונו לבקר אצלנו, ואמרתי לו שחבל שבפעם האחרונה הם הלכו דרך כה ארוכה ברגל. קו 12 מגיע לשוק הכרמל ומשם קרוב מאוד לביתנו. הוא שאל אם מספר הבית הוא 25 ואמרתי לא כי אם 22, כמו בית ביאליק. ירדנו בתחנת הרכבת, אך ראיתי מיד שאין שם אוטובוסים כלל, וחזרנו לאוטובוס שלנו ועלינו בדלת האמצעית. חיפשנו שני מקומות. אצ"ג כבר ניגש אל מישהו ושאל אם הוא מוכן לעבור למקום אחר, כדי לפנות לנו שני מקומות. האיש הסכים דווקא, אך אני מצאתי בינתיים שני מקומות פנויים אחרונים יותר, והתיישבנו שם. אצ"ג אמר שהוא יגש למישהו ברח' גדעון, שהביא לו רשמקול משווייץ [חיים הופנונג ז"ל]. האיש הזמין אותנו לנסוע אתו לשווייץ, אך אצ"ג אמר לו שהרופא התיר לו לטוס רק עד גובה של אלף מטר, אלא אם יש חמצן במטוס. הוא נאנח ואמר שהיה יכול לנוח שם במקום לסבול כאן את מה שקורה כעת.

מוייצמן הגיע לארלוזורוב ושוב סיפר לי בעצב, כיצד היו מיוודים ואיך לא אהבו את ארלוזורוב. שאלתיו אם לדעתו אשתו של ארלוזורוב אינה משקרת. הוא הביט בי ואמר "היא בטתיה!" [מפלצת]. סיפרתי לו שקיבלתי רושם רע ממנה רק מתוך קריאת המאמרים שפורסמו. הוא השיב שהוא מכיר אותה עוד מחוץ לארץ... היא היתה אישה יפה מאוד.

כאשר ירד אצ"ג בכיכר דיזינגוף אמר שעכשיו הוא יבוא לספרייה "ושלום לביתך ונשיקות לילדים!"

כאשר הגענו לתחנה הסופית על שפת הים, עזרתי לאישה עם תינוק להוריד את העגלה. פתאום ניגש אלי אדם בגיל העמידה ואמר: "סלח לי אדוני, האם האיש שדיבר אתך באוטובוס לא היה המשורר אורי צבי גרינברג?" ענית לו בחיוב והוא אמר שהוא ראה אותו בפעם הראשונה והכיר אותו רק על פי תמונות שראה. אך הוא זוכר אותו עוד מוורשה וקרא בזמן האחרון את השירים שלו ב'מעריב'. הוצאתי מתיקי את דף השירים של ער"ה מ'מעריב' והוא אמר שלא להא להוא התכוון. הוא הצביע על השיר "אדם נושא בעונו" ואמר "זה כבר לא בטעם". האיש היה כפי הנראה יהודי פשוט ונשא מתחת לשכמו שתי חבילות גדולות.